

III. Murad'a takdim ettiği, yaklaşık üçte biri Farsça mektuplardan oluşan *Münşe'âtü's-selâtin*'i dir. Yavuz Sultan Selim'in münşilerinden biri tarafından kaleme alınan *Letâ'ifü'l-inşâ'* adlı eser ise Arapça, Farsça ve Türkçe inşâ örneklerini ihtiva eder. Abdülgaflar Sadîki-i Hüseyin'in Herat'ta Yavuz Sultan Selim için yazdığı *Şahîfetü'l-ihlâş* münşeat mecmuası Abdurrahman-ı Câmî'nin *Risâle-i Münşe'ât*'ının taklidi niteliğindedir.

Hindistan'da yetişen Farsça münşeat müellifleri ve eserleri şunlardır: Şah Tâhir-i Dekkenî, *Münşe'ât*; Yûsuf b. Muhammed-i Herevî, *Bedâyi'u'l-inşâ'*; *Ruķa'ât-ı Hekîm Ebû'l-Feth* (Lahor 1968); Feyzî-i Feyyâzî, *Laṭife-yi Ğaybî*; Ebû'l-Fazl el-Allâmî, *Mükâtebat-ı 'Allâmî* (Lucknow 1286/1869); Ebû'l-Kâsım Han Nemekî, *Münşe'ât-ı Nemekîn*; Münîr-i Lâhûrî, *Nigârîstân ve Nevvâbe*; Muhammed Sâlih-i Lâhûrî, *Bahâr-i Suḥen*; Mirza Emânullah *Ruķa'ât-ı Emânullah*; Abdûlâlî-i Tebrîzî, *Mecmû'a-yi Münşe'ât*; Mahmûd-ı Gâvân, *Riyâzû'l-inşâ'* (nşr. Ç. Ahmednagarî, Haydarâbâd 1948); Muhammed Rîzâ Kelhûr, *Maḥzenü'l-inşâ'* (nşr. A. Hânsârî, Tahrân 1303/1885).

BİBLİYOGRAFYA :

Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1958, s. 172-177; *Nâmeḥâ-yi Reşîdüddîn Vatvât* (nşr. Kâsım Tüyserkânî), Tahrân 1338 hş., neşreden giriş, s. 78-81; Rypka, *HIL*, s. 315-316; Bahâr, *Sebk-şînâsî*, Tahrân 1349 hş., I-III, tür.yer.; Zebîhullah Safâ, *Gencîne-i Sûḥan*, Tahrân 1353 hş., I, 140-148; Ağâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşânîfi's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, XXIII, 622-646; Hüseyin-i Rezmî, *Envâ'ı Edebî ve Âşâr-ı Ân der Zebân-i Fârsî*, Meşhed 1372 hş., s. 191-200; Abdülhüseyin Zerrînkûb, *Ez Gozeşte-yi Edebî-yl İrân*, Tahrân 1375 hş., s. 131-141; Mehmet Kanar, *Çağdaş İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi*, İstanbul 1999, tür.yer.; M. Takî Dânişpejûh, "Debirî ve Nevîsendegî", *Hûner u Merdûm*, sy. 101, Tahrân 1971, s. 40-47; sy. 102-103 (1971), s. 56-62; sy. 104 (1971), s. 48-51; sy. 105 (1971), s. 56-60; Jürgen Paul, "Anonyme Arabische und Persische inşâ", *Handschriften aus den Sammlungen der Süleymaniye-Bibliothek (İstanbul)*, *ZDMG*, sy. 144 (1994), s. 301-329; a.mlf., "Enşâ", *EI*, VIII, 455-457; Mehdi Mehdîzâde, "Târîḥçe-yi Münşe'ât der Edeb-i Fârsî", *Keyhân-i Ferhengî*, sy. 154, Tahrân 1378 hş., s. 64-68; H. R. Roemer, "Inşâ", *EI*² (İng.), III, 1242-1243; Ahmad Tafazzoli - Fath-Allâh Mojtâbâî, "Correspondence", *EI*, VI, 287-293.

MEHMET KANAR - RIZA KURTULUŞ

c) Türk Edebiyatı. Türk edebiyatında inşâ, Arap ve Fars edebiyatlarında bir dil bilimi terimi ve resmî yazışmaları konu edinen bir disiplin olarak kazandığı

anlamı yanında bir tür kompozisyon tekniği ve güzel yazı yazma sanatı olarak da anlaşılmıştır. İnşâ -Ziyâ Paşa'nın "Şiir ve İnşâ" adlı makalesinde olduğu gibi- doğrudan doğruya nesir yerine de kullanılmıştır. Ayrıca kelimelerin cümle içinde söz dizimi (terkîb-i kelâm) kurallarına göre sıralanmasını da (Topaloğlu, s. 105) ifade eder. Bu çerçevede ve daha özel anlamda "inşâü'n-nesr" tabiri, "tahrîren ifâde-i merâm etme fenni" veya "yazıların münşî adıyla anılan usta yazarların beğenileri özelliklere sahip olması için bilinesi gerekenleri öğreten fen" olarak tarif edilmiştir (Taşköprizâde, I, 250). Benzer bilgileri tekrarlayan Kâtib Çelebi buna, "İfadede yerine, konusuna ve amacına yakışan güzel ibareler kullanmaktır" şeklinde bir ilâvede bulunur (*Keşfü'z-zunûn*, I, 181).

Genellikle nesir halinde yazılan mektup türünün de inşâ içinde özel bir yeri vardır. Nitekim Kâtib Çelebi mektubu inşânın bir dalı olarak ele almıştır (a.g.e., I, 398). Tanzimat'tan sonra orta öğretim kurumlarına "usûl-i kitâbet ve inşâ" adıyla bir ders konulması, bu ders için hazırlanan kitapların *İnşâ-yı Cedîd* (İstanbul 1269), *Usûl-i İnşâ ve Kitâbet* (Mehmed Tevfik, İstanbul 1307), *İlâveli Hazîne-i Mekâtib yahut Mükemmel Münşeat* (Ahmed Râsim, İstanbul 1318) gibi adlar taşıması, nesir-mektup beraberliğinin son zamanlara kadar sürdüğünü göstermektedir. Türk edebiyatında inşâ-mektup münasebeti, türün mahiyeti ve buna dair belli başlı eserler Fevziye Abdullah Tansel, Orhan Şaik Gökyay, Kemal Demiray, İ. Çetin Derdiyok gibi araştırmacılar tarafından incelenmiştir (bk. bibl.). İbrahim Kutluk da münşeat mecmualarını tarayarak bunlarda yer alan özel mektupların bir fihristini hazırlamıştır (bk. bibl.). Ayrıca *Tercüme* ile (nr. 77-80) *Türk Dili* (nr. 274) dergileri birer mektup özel sayısı çıkarmışlardır. Bu özel sayılarla mektup türünde başlangıçtan beri ortaya konan edebî birikim büyük ölçüde yayımlanmış ve türün gösterdiği gelişmenin metinlerden takip edilmesi sağlanmıştır.

İnşâ kelimesi dar anlamda, daha çok münşeat adıyla anılan her türlü resmî yazışma ile bunların bir parçası sayılabilecek mektup vb. metinlerin kaleme alınmasını ve ilgili kuralların bilgisini ifade eder. XV. yüzyıl münşilerinden Yahyâ b. Mehmed el-Kâtib'in, II. Murad ve Fâtih Sultan Mehmed devirlerindeki resmî yazılara yer veren eseri *Menâhicü'l-inşâ*,

Sarı Abdullah Efendi'nin II. Bayezid'den itibaren IV. Murad dönemi dahil olmak üzere 170 belgeyi ihtiva eden münşeat mecmuası *Düstûrû'l-inşâ* adını taşımaktadır. Selçuklular'da Dîvân-ı İnşâ, Osmanlılar'da Dîvân-ı Hümâyûn denilen, devletin resmî yazışmalarının yürütüldüğü dairede sultanlar adına kaleme alınan hatt-ı hümâyûn, irâde-i seniyye, menşur, emir-nâme gibi resmî yazıların tamamı inşânın bu türü içinde yer alır. Ayrıca buyruldu, telhis, takrir, tahrîrat, tezkire, kâime, temessük, sened, ilmühaber, müzekkire, mazhar, mazbata, lâyiha adını taşıyan belgelerle fetva, ilâm, hüccet ve vakfiyeler de inşânın konusunu teşkil etmektedir. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)* adlı eserinde (İstanbul 1994), yukarıda bazıları sayılan resmî yazışma türlerinin nasıl kaleme alınacağını inşâ kitaplarından nakiller yaparak anlatmıştır. Ağâ Sırrı Levend'in listesini verdiği münşeat mecmualarını (bk. bibl.), öğretici mahiyette eserlerle antoloji özelliği gösteren ve sadece örneklerden ibaret olanlar şeklinde iki grupta ele almak gerekir. Birinci gruba giren eserlerin çoğu "münşeat" veya "mecmua" adını taşımakla birlikte bunlar Arap edebiyatındaki "edebü'l-kâtib"ler gibi doğrudan doğruya inşâyı, özellikle mektup ve belge yazma usulünü öğretmek amacıyla kaleme alınmış kitaplardır. Bu özellikleriyle karakteristik örnek teşkil eden bir eserde (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 760) ilm-i inşâ tanıtılmış, münşilerin sahip olması gereken vasıflar sayılmış, nesir hakkında bilgi verilmiş, menşur, fetihnâme, ferman, ahidnâme, tehniyetnâme, tâziyetnâme, arıza ve mektubun çeşitleri, bunları yazmanın usulleri gösterilmiştir (B. Kütükoğlu, s. 169-176). Arapça, Farsça, Türkçe münşeatı toplayan bir mecmuada yer alan *Kavâid-i Tahrîrât-ı Münşeat* adlı risâle de (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3337, vr. 165^a-170^b) bu tarza bir örnek teşkil eder. Bu konuda kaleme alınmış dikkat çekici münşeatlardan biri de Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki (Esad Efendi, nr. 3326) küçük mecmuadır. Eserde bir kâtibin bilmesi ve kullanması gereken kelime kadrosu alfabetik olarak düzenlenmiş, kelimelerin sözlük anlamları ve türeme biçimleri de gösterilmiştir (vr. 62-84). Başka örnekleri de bulunan bu tarz sözlükler (*İnşâ-i Mergûb*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. K 36; *İnşâ-i Cedîd*, İstanbul, ts.; *Meşkli İnşâ-i Cedîd*, İstanbul, ts.), özellikle resmî ve hususi yazışmalarda kullanılan kelime-

lerin tesbiti bakımından önemlidir. Edirne Müftüsü Fevzi Efendi'nin *Kevâib-i Şi'r ü İnşâ'sı* da (İstanbul 1287) mensur ve manzum örnekler içermektedir. Antoloji özelliği gösteren münşeât türü eserlerin en tanınmış ise Feridun Bey'in *Münşeâtü's-selâtin*'idir.

Divân-ı Hümâyûn ve diğer devlet kurumlarında nişancı, münşî, kütüb denilen kâtipler ve kalem efendilerinin yazdıklarıyla mahkemelerde ve özellikle Tanzimat'tan sonra gelişen nezâret kalemlelerinde yazılan yazılar ayrı bir nesir dili ve üslûbunu geliştirmiştir. Bunlardan mahkeme yazışmalarında kullanılan ve ilm-i sak adıyla anılan nesir konusunda müstakil kitaplar hazırlanmış, Çavuşzâde Aziz Mehmed Efendi'nin *Dürrü's-sükûk* adlı eseri gibi bazıları da basılmıştır (İstanbul 1277).

Mevcut bilgilere göre Türkçe inşâ kitaplarının en eski tarihlieleri, Ahmed-i Dâî'nin XV. yüzyılın başlarında telif ettiği küçük risâlesi *Teressül* (Manisa İl Halk Ktp., Murâdiye, nr. 1856/3), Yahyâ el-Kâtib'in *Menâhicü'l-inşâ*, Hüsâmzâde Mustafa Efendi'nin *Mecmûa-yı İnşâ* ve Mehmed b. Edhem'in *Gülşen-i İnşâ'sı* ile XVI. yüzyıl şairlerinden Mesîhî'nin 100 kadar örneği ihtiva ettiğinden dolayı *Gül-i Sadberg* adını taşıyan eseridir.

Resmî ve hususi yazışmalarda ortaya koydukları usul ve kaideler yanında geliştirdikleri imlâ ve üslûpla bir gelenek oluşturan, kendilerinden sonra adlarını inşâda ortaya koydukları esaslarla birlikte anılan Osmanlı münşilerinden de bahsetmek gerekir. Tâcizâde Câfer Çelebi ve Koca Nişancı lakabıyla bilinen Celâlzâde Mustafa Çelebi bunların başında gelir. Özellikle Celâlzâde'nin inşâ için koyduğu esaslar, kullandığı hitap, lakap ve ifade biçimleri XVII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı bürokrasisinde örnek alınmıştır. Celâlzâde kadar şöhret bulunduğu için "Küçük Nişancı" lakabıyla tanınan Ramazanîzâde Mehmed Çelebi ile *Münşeâtü'l-inşâ* adlı eserin müellifi Okçuzâde Mehmed Şâhî ve Hamza Paşa da bu sahanın tanınmış isimleridir. Bunlara *Münşeât* sahibi Nergisî ile Veysî ve değişik yönleri olan Sinan Paşa, Lâmiî Çelebi, Âlî Mustafa Efendi, Kemalpaşazâde, Ganîzâde Mehmed Nâdirî ve Azmîzâde Mustafa Hâletî gibi bazı şahısları da eklemek mümkündür. Bu eserlerden sonra gitkçe zenginleşen Osmanlı inşâ literatürü Walter Björkman ("Die Anfänge der Türkischen Briefsammlungen", *Orientalia Suecana*, V [1956], s. 20-29) ve Josef

Matuz ("Über die Epistolographie und İnşâ Literatur der Osmanen", *Deutscher Orientalistentag 1968 [ZDMG Supplementa I, Wiesbaden 1970]*, s. 574-594) tarafından ele alınmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-ülûm*, I, 250-255; *Keşfü'z-zunûn*, I, 181, 398; II, 1860-1861; Diyarbekirli Said Paşa, *Mizânü'l-edeb*, İstanbul 1305, s. 219-240; Yahyâ b. Mehmed el-Kâtib, *Menâhicü'l-inşâ* (nşr. Sinasi Tekin), Roxbury 1971, s. 5-17; Özege, *Katalog*, II, 731-732; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri I: Belâgat*, Ankara 1980, s. 46-54; İsmail E. Erünsal, *The Life and Works of Tâci-zâde Ca'fer Çelebi, with a Critical Edition of his Divân*, İstanbul 1983, s. LXV-LXIX; Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1984, I, 113-116; Bekir Kütükoğlu, "Münşeât Mecmualarının Osmanlı Diplomatiği Bakımından Ehemmiyeti", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri: 30 Nisan-2 Mayıs 1986 Bildiriler*, İstanbul 1988, s. 169-176; Ahmet Topaloğlu, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1989, s. 105; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 100, 160, 174-175, 221-222; Fevziye Abdullah Tansel, "Türk Edebiyatında Mektup", *Tercüme*, XVI/77-80, Ankara 1964, s. 387; Orhan Şaik Gökçay, "Tanzimat Dönemine Değin Mektup", *TDL*, sy. 274 (1974), s. 17-19; Kemal Demiray, "Tanzimattan Günümüze Değin Mektup", a.e., sy. 274 (1974), s. 88-96; İbrahim Kutluk, "Münşeâtler ve Günümüzün Dek Gelen Mektup Be-tikleri Üzerine", a.e., sy. 274 (1974), s. 367-378; V. L. Ménage, "The Gül-i Sad-Berg of Mesîhî", *Osm.Ar.*, VII-VIII (1988), s. 11-32; Halil İnalçık, "Şikâyet Hakkı: 'Arz-ı Hâl ve 'Arz-ı Mahzar'lar", a.e., VII-VIII (1988), s. 33-54; Christine Woodhead, "Ottoman İnşa and Art of Letter-Writing: Influences upon the Career of the Nişancı and Prose Stylist Okçuzâde (d. 1630)", a.e., VII-VIII (1988), s. 143-159; İ. Çetin Derdiyok, "Osmanlı Devrinde Mektup Yazma Gele-neği", *Yeni Türkiye*, VI/34, Ankara 2000, s. 277-286; Pakalın, II, 74; Ömer Faruk Akün, "San Abdullah", *İA*, X, 218; a.mlf., "Âlî Mustafa Efendi", *DİA*, II, 420; M. Tayyib Gökbilgin, "Nişancı", *İA*, IX, 301; H. R. Roemer, "Inşâ", *EP* (İng.), III, 1241-1244; Günay Kut, "Ahmed-i Dâî", *DİA*, II, 57; Celia J. Kerslake, "Celâlzâde Mustafa Çelebi", a.e., VII, 261; Jürgen Paul, "En-şâ", *Elr*, VIII, 456-457.

MUSTAFA UZUN

2. Dil Bilimi Terimi Olarak İnşâ. İnşâ, bir dilde bulunan ifadelerin veya hitap şekillerinin tasnifiyle ilgili gayretlerin neticesinde tesbit edilen temel iki kategoriden birini gösterir (Taşköprizâde, II, 138). Bir dilde bulunan ifadeler, bu ifadelerin delâlet ettiği şeyle irtibatları açısından iki kısma ayrılmış, bunlardan birincisi, dış dünyada mevcut olan veya mevcut olacak bir şeye delâlet edeni ifade etmek üzere haber olarak adlandırılmış, ikincisi, "dış dünyada mevcut olan herhangi bir şeyi ifade etmeyip anlamını telaffuzu

ile oluşturan ifadeler" mânasında inşâ olarak adlandırılmıştır (İbn Mâlik et-Tâî, I, 30; İbn Hişâm en-Nahur, s. 25). Bu sebeple bir dildeki bütün ifadeler, doğrulanıp doğrulanamayacağı kriterine bağlı olarak ihbârî ve inşâî olmak üzere ikiye bölünmüş, ihbârî ifadeler, doğrulanabilir-yanırlanabilir ifadeler kategorisini belirten teknik terim olurken inşâî ifadeler, doğrulanıp-yanırlanamaz ifadeler kategorisini belirtmek için kullanılmıştır (Ahmed en-Negerî, s. 181; Bohas v.dğr., s. 130-131). İbn Haldûn'un belirttiği gibi ihbârî ifadeler, anlamlarını kendileri ve dış dünya ile olan mutabakatları sayesinde kazanırken inşâî ifadeler anlamlarını sadece kendileri sağlar (*Mukaddime*, I, 331). İnşâ terimi, felsefî düzlemde dilin pasif bir şekilde sadece dış dünyayı yansıtmakla kalmadığının, aynı zamanda onu oluşturmaya katkıda bulunmasının bir ifadesi olması bakımından belli bir varlık anlayışının dil bilimindeki tezahürü olarak görülebilir.

Bu kelimelerin bu anlamda terim olarak ne zamandan itibaren kullanıldığını tesbit etmek güçse de en azından haberin bir terim olarak Sîbeveyhi'den itibaren kullanıldığı bilinmekte, nahiv ve belâgat âlimlerinin hem dil üzerinde düşünürken hem eserlerini telif ederken fıkıh ve fıkıh usulü ile irtibatlı olarak çalıştıkları anlaşılmaktadır. Haber ve inşâ kategorileri, birbirlerinin mukabili olarak önceleri nahiv ve belâgat eserlerinde ele alınmazken fıkıh usulü eserlerinde başından itibaren haber, istihbar ve talep şeklindeki tasnifle karşılaşmak mümkün olabilmektedir (aş. bk.). İlk dönem nahivcilerinin eserlerinde her ne kadar isim cümlesi, fiil cümlesi, şart cümlesi gibi tasnifler bulunmaktaysa da haber-inşâ veya haber-talep-inşâ yahut haber-istihbar-talep gibi tasnifler yer almamakta veya tayin edici bir önem arz etmemektedir. Meselâ IV. yüzyıl müelliflerinden Ebû'l-Hüseyn İbn Vehb el-Kâtib, her ne kadar haberle talebi birbirinden ayırıp esaslı bir tahlile tâbi tutarak dilde sıdk ve kizbin sadece haber hakkında söz konusu olduğunu söylese de onun eserinde talep kategorisinin edindiği nisbeten önemli yer istisnâ olarak kabul edilebilir (*el-Burhân*, s. 113-114, 269-278). Ancak bu durum zaman içerisinde değişmiş, özellikle V. (XI.) yüzyıldan itibaren başta Abdülkâhîr el-Cürânî olmak üzere aynı dönemde yaşayan belâgat âlimlerinin eserlerinde bu tasnifler gitkçe artan bir önemle yer almıştır. İnşâ-haber ayırımının nahiv eserlerinde yer edinmesi içinse VI. (XII.) yüz-